

Олександр Коваленко (Чернігів)

ХРОНІКА ІВАНА ЗАБІЛИ ПРО ПОДІЇ 30–40-х рр. XVIII ст. В ГЕТЬМАНЩИНІ

Важлива роль у поширенні історичних знань в Україні у другій половині XVII — XVIII ст. належала рукописним збірникам. Власники або упорядники цих своєрідних «мікробібліотек під однією палітуркою» згідно своїх уподобань здійснювали пошук і відбір історіографічних пам'яток, часом на власний розсуд редагували, коментували та доповнювали автентичні тексти. Відтак вони відображають рівень історичної свідомості та загальної культури тогочасного українського суспільства, світогляд і менталітет його освічених представників¹. Кілька рукописних збірників історичного змісту зберігаються у фондосховищі Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, де зосереджено чимало документальних матеріалів доби Гетьманщини².

З фамільного архіву відомої козацько-старшинської родини Забїл походить надзвичайно цікавий за своїм змістом рукописний збірник № АЛ–14. Правдоподібно, за посередництвом О. Лазаревського він наприкінці XIX ст. потрапив до колекції В. Тарновського³. Збірник загальним форматом у піваркуша (32 x 21 см) опрацьований у картонні палітурки, обтягнуті коричневою шкірою з витисненим рослинним і геометричним орнаментом. На верхній кришці — паперова наклейка з написом чорнилами «Купчие», під яким олівцем проставлено дату «1671». У правому верхньому кутку знаходиться наклейка із зубчастими краями з написом олівцем «№ 92». На спинці — ще одна наклейка з друкованим текстом: «Ч. Г. З. Музей украин. древн. В. В. Тарновского № 92» (тобто, № 92 колекції рукописів Музею українських старожитностей В. В. Тарновського, який після смерті збирача перейшов у власність Чернігівського губернського земства).

Збірник, що налічує 110 аркушів різного формату, має досить складну структуру. Він містить виписки з київського «Синопису», що стосуються давньоруських часів (арк. 1 зв. — 4 зв., 34 зв. — 36), і список «Короткого опису Малоросії» (арк. 6–7 зв., 9 зв., 28 зв. — 33 зв., 39 зв. — 42 зв., 43 зв. — 44 зв., 47–52 зв.). Текст ілюструють доволі вправні малюнки, на яких зображено київських князів Володимира, Бориса і Гліба, гетьманів П. Сагайдачного, Ю. Хмельницького, І. Скоропадського, Д. Апостола, російського царя Петра I,

польського короля Яна III Собеського та їхні геральдичні емблеми (арк. 1, 5, 8, 9, 19, 28, 41, 43, 45). Крім того, у збірнику переписано низку указів і грамот Петра I, Петра II, Анни Іоанівни та універсали Д. Апостола. Їх доповнено численними оригіналами листів, купчих, боргових зобов'язань та майнових документів, що мають відношення до родини Забіл (арк. 10–18 зв., 20–27, 53–110). Найраніший з них датовано 1679 р., найпізніший — 1734 р.

Історичну частину збірника написано досить розбірливим українським скорописом середини XVIII ст. щонайменше двома особами. У тексті трапляються віршовані коментарі польською та латинською мовами до тих або інших подій. Аналіз філіграней на папері й дата на портреті Петра I («рисован 1745 г. февраля») свідчать про те, що збірник було упорядковано й опрацьовано на зламі 40–50-х рр. XVIII ст.

На думку В. Модзалевського, упорядником збірника був Іван Іванович Забіла — типовий представник козацької старшини тієї доби. Обидва його діди — П. Забіла по батьку і В. Дунін-Борковський по матері — свого часу обіймали уряд генерального обозного і брали активну участь у політичному житті. Натомість батьки І. Забіли передусім дбали про родинні маєтності й чимале господарство. Певне уявлення про них дозволяють скласти не тільки історичні джерела, але й надзвичайно виразні парні портрети, що зберігаються у Київському музеї українського мистецтва. П. Білецький цілком слушно вважав їх «достовірними документами епохи»⁴. Сам І. Забіла був одружений на племінниці гетьмана І. Скоропадського Парасковії. Починаючи з 1713 р. І. Забіла згадується як значний, а потім бунчуковий товариш. 1726 р. він брав участь у Сулацькому поході лівобережного козацького війська, а протягом 1731–35 рр. перебував на посаді хорунжого Генеральної військової артилерії. І. Забіла володів численними «грунтами», млинами та селянськими дворами, але мешкав у батьківському маєтку в с. Обтов Коропської сотні Ніжинського полку. Помер він, очевидно, у 50-х рр. XVIII ст.⁵

І. Забіла здобув непогану освіту спочатку вдома під керівництвом найманого «інспектора», а згодом, ймовірно, у Києво-Могилянській академії. Він мав власну бібліотеку (показово, що в його тестаменті на першому місці згадуються саме книги і, зокрема, якийсь «Літописець»), упорядкував фамільний архів і залишив цікаві генеалогічні замітки. У цьому контексті заслуговує на увагу і той факт, що сестра І. Забіли Євдокія була одружена з гадяцьким полковником Григорієм Грабянкою, автором одного з так званих козацьких літописів⁶.

Цілком правдоподібно, отже, що І. Забіла мав на меті упорядкувати працю з історії України від найдавніших часів до середини XVIII ст. Відтак було переписано окремі розділи «Синопису», а також «Корот-

кий опис Малоросії», причому текст останнього було значно скорочено і доповнено відомостями про події 1734–40 рр. (арк. 49 зв. — 52). У сукупності вони утворюють цікаву пам'ятку української історіографії — Хроніку І. Забіли. Її компілятивний характер цілком відповідає тогочасним уявленням про методику та методологію написання історичних праць⁷.

Разом з тим, відомості про події 1734–40 рр. мають самодостатню цінність і заслуговують на окрему публікацію. У центрі уваги автора — участь лівобережного козацтва у війні за польський королівський трон 1733–35 рр. та російсько-турецькій війні 1735–39 рр., які виснажили господарство Гетьманщини і спричинили гостру економічну кризу⁸. Наведені у Хроніці факти також висвітлюють діяльність «Правління гетьманського уряду», яке впродовж кількох років спромоглося звести нанівець мало не всі здобутки державотворчої діяльності гетьмана Д. Апостола. Наскільки оригінальні ці дані, сказати поки що важко, але вони перегукуються з відомостями, які містять деякі інші пам'ятки української історіографії XVIII ст., зокрема Чернігівський літопис, літопис Г. Покаса—О. Дзивовича, виявлений Ю. Мициком «Короткий малоросійський літописець»⁹.

Текст заключної частини Хроніки І. Забіли подається мовою оригіналу згідно з нормами сучасного українського правопису без будь-яких скорочень із збереженням усіх фонетичних, лексичних та стилістичних особливостей. Пошкоджені або нерозбірливі фрагменти тексту позначено трикрапкою у дужках (...); слова, у прочитанні яких бракує певності, — знаком запитання у дужках (?). Археографічне опрацювання здійснено на підставі правил передачі тексту кирилических документів XVI–XVIII ст. популярним методом¹⁰. У примітках наведено відомості й уточнення про деяких осіб та події, що згадуються у Хроніці.

---

¹ Див.: Апанович Е. М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине: Исторические сборники. — К., 1983. — С. 3–6.

² Коваленко О. Б. Рукописні збірники історичного змісту XVIII ст. із зібрання Чернігівського історичного музею // Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. — К., 1994. — С. 227–228; Його ж. Маловідомий список «Літопису Самовидця» // Український історичний журнал. — 1979. — № 12. — С. 124–129; Його ж. Список літопису Г. Грабянки із зібрання Чернігівського історичного музею // Чернігівська старовина: Збірник наукових праць, присвячений 1300-літтю Чернігова. — Чернігів, 1992. — С. 96–100; Коваленко О. Б., Ситний І. З історії української рукописної книги та історичної думки XVIII ст. // Сіверянський літопис. — 1998. — № 2. — С. 96–99; Ситний І. Книги Забіл (1675–1745) // Сіверянський літопис. — 1999. — № 1. — С. 116–119.

³ Грищенко Б. Д. Каталог Музея украинских древностей В. В. Тарновского. — Т. II. — Чернигов, 1900. — С. 246; Модзалевский В. Л. Материалы по истории Малороссии. Вып. 1. Письма к Ивану Петровичу Забиле и его вдове (1687–1713). — Чернигов, 1912. — С. 9.

⁴ Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. — Л., 1984. — С. 190–191, 196.

⁵ Лазаревский А. Иван Петрович Забила, знатный войсковый товарищ (1665–1703) // Киевская старина. — 1883. — № 7. — С. 506–538; Его же. Хозяйство украинского пана XVIII ст. // Черниговские губернские ведомости. — 1860. — Часть неофициальная. — № 7; (Василенко Н. П.). Генеральное следствие о маестностях Нежинского полка 1729–1730 гг. — Чернигов, 1901. — С. 297–298; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. — Т. II. — К., 1910. — С. 74–99; Его же. Материалы по истории Малороссии. Вып. 1. Письма к Ивану Петровичу Забиле и его вдове (1687–1713). — Чернигов, 1912. — С. 2–9; Его же. Дело об увольнении Ивана Забилы от уряда хорунжого генеральной войсковой артиллерии (1734–1735 гг.) // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Вып. 11. — Чернигов, 1915. — С. 183–192; Его же. Из старинной переписки рода Забил // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1915. — Вып. 11. — С. 161–177.

⁶ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. — Т. II. — К, 1910. — С. 84. Див. також: Рукописи П. Я. Дорошенко // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда в Чернигове. — Чернигов, 1908. — С. 13.

⁷ Докладніше про це див.: Дзира Я. І. Джерельна основа праці О. Рігельмана з історії України // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К., 1969. — Вип. 2. — С. 158–159, 164.

⁸ Див.: Романовський В. Війна 1735–1739 рр. та її наслідки для України // Нариси з соціально-економічної історії України. — К., 1932. — С. 27–42.

⁹ Мицик Ю. А. Два коротких українських літописці XVIII ст. // Питання історії України: Історико-культурні аспекти: Збірник наукових праць. — Дніпропетровськ, 1993. — С. 42–43.

¹⁰ Див.: Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI–XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів. — К., 1992.

Документ № 1

Хроніка Івана Забіли (фрагмент)

1734 Генваря 17 помянутій гетьман и кавалер Апостол окончил живот свой, которого тіло при особливої церемонії погребено в Сорочинцах в камяной от него сооруженной церкві архієпископом Киевским Рафаїлом Заборовским; а жил в сем світі 80 год.

А по умертвії генерал Нарішкин зъехал у Москву, которій при гетмані був, а князь Алексій Іванович Шаховскій з Кієва по указу взял команду марта 1.

Полковник Лубенській кавалерію отвіюз в Санкт Пітербург в великий пост*.

Світлійшій князь Гессен-Гомбурскій фон граф и генерал-лейтенант лейб гвардії маіор полку Преображенского, принял команду и Білуу Церков; літ ему 35 от роду было.

Полковник Лубенській и Галаган** поза Дніпром Білуу Церков, Неміров и инії городи з Запорожцями, усю Оукраину отобрали от ляхов зимою, перед Рождеством Господним.

Марта 15, в великий пост, третьей неделі виденіе было — слонце с полудня в ясности своей имілось, и місяць полній ясній великий неподал слонця в равном місті по лівой стороні червоноватій, а по обоих сторонах полнії місяці стоячій, ниже (?) по чтири блідії также по обох боках. Межи тими місяцями квадрових місяцей по пять білії, а на самом западі слонце, кривая чорная хмара внизу, в которой хмари два місяци квадратній червонії.

Воеводу Киевского Потоцкого збыли, войско осм тысяч пред Воскресеніем Христовим Галаган, а Запорожцов триста чоловік было, а Броди взяли его город літом.

Запорожци пожалованны всі и приняты навесні, и в поход пошли***.

Пан обозній енералній Яков Лизогуб з Полщи літом отишол по указу з частю войска, а там оставлен полковник гетманом наказним Гадяцкій Григорій Грабянка з войском и з бунчуковими. Гданск взят мая місяця, французское войско побито и корабль взят з суднами, гді сенаторі усі були и здалис з подпискою иміти королем Саса Августа.

А Ліщинскій король увойшол морем, воевода Киевскій от Каменца Подолского противним остался, и в городі Станіславі своем заперся, где генерал Гесемгомбурскій князь світлійшій добувать намерен з Галаганом и Запорожці. З Гадяцким полковником Поцей бывся юля 5.

Септеврия 10, у во вторник виденіе было на небі — в ночі погодной, по заході слонця второй години, к западу крест четвероуголний широкій ровній на часті світлел, а около креста многії подобьем, як на церквах, світлії.

Септеврия 20 генералная баталія была цесарская в сто тысяч, а в французов полтора ста тысяч, где з обоих сторон равно пало

---

* Йдеться про сина покійного гетьмана Данила Апостола Лубенського полковника Петра Апостола, який, очевидно, повернув батькові нагороди («кавалерію») російському уряду.

** Прилуцький полковник Гнат Галаган.

*** Йдеться про амністію й повернення Війська Запорозького низового на свої колишні землі.

войска, фелтмаршалов, генералов и полковников, афіцеров пять сот человек*.

Лещинскій з прускої нації от короля отишол до французской землі морем. Пана судії син Пантелеймон з неволі отпущен з Каменця Подолского**.

Сотник Борзенскій визволен з неволі князем Гесемгомбурским, от воеводи Киевского Потоцкого в Каменцу Подолском сиділ мал не год, а дано за него обміну рохмистра, которого на баталії взято запорожцями з Галаганом навесні***.

А бунчуковій товариш взят у Гданск и отпущен от Лещинского честно по взятю сенатором Понятовским****.

Пан Максим Долинскій, когдa винято город (?), дано жалованья сто рублей от енерала Измайлова и в том отпущен⁺.

Июля 10 баталія била (...), где под час битви з гармати убито бунчукового товариша Григорья Марковича, которий знак гетманський (...) гетмана наказного Гадяцкого полковника Грабянки.

Августа 15 Самойлович Новомлинскій Семен взят в неволю в восены, где зоставал у полковника Пашковского мал год под арештом; где под час баталії над рікою човном утюк з козаком; когдa Поція побито, гармати побрано, караваны з многими клейнотами, булавами, бубнами, знаками і артилерью, гранаты⁺⁺.

Году 1735 мая 3 примирие учинили цесар з французом, и повеленно указом государевим войску з Полщи уступить великороссийским полкам, козацким, генералу Бирону, Измайлову, полковнику Гадяцкому; Лещинскому дано королевство особое з маетности у Полщи волный его, на том всі королі подписались. Август королем у Полщы для покою лутчого учынен.

Году 1736 Гесем Гомбургскій князь з остальним войском вийшол з Полщы и з ним генерали марта 1.

Июля 4 по указу государевом велено генералу Девейзбаху под Озов маршировать з войсками; а осавулі енералному Лисенку⁺⁺⁺ з десятма

---

* Йдеться про битву між арміями Франції, Іспанії та Сардинії, з одного боку, та Австрії — з іншого, яка відбулась у серпні 1735 р.

** Йдеться про сина генерального судді Михайла Забіли Пантелеймона.

*** Пантелеймон Забіла був Борзенським сотником у 1729–60 рр.

**** Бунчуковий товариш Іван Долинський три роки перебував у полні в Гданську і був звільнений у липні 1734 р.

⁺ Помилкове повідомлення — йдеться не про Максима, а про Івана Долинського (див. примітку 7).

⁺⁺ Новомлинський сотник (?) Семен Самойлович.

⁺⁺⁺ Генеральний осавул Федір Лисенко.

тисячами з енералом Шпіром у Крим августа 20; где на пути татар кубанских розбили, и в неволю взято, также всякаго на десять тысяч забрали з них, а кошовий з запорожцями встрѣтил войско и генерала, что по совѣту кошового октоврѣя 10 ради зими возвратились усі*.

Того ж году августа генерал Девезбах умре на леніи, и захован у Полтавы фелтмаршалом фон Мыніхом**.

Войска великоросійскіи пошли под Озов октоврѣя і зимовали в Узюмі, и фелтмаршал сам марта 1 пошол фон Миніх, сам под Озов з войсками, где пошлы полковныкы Лубенскый и Миргородскый гетманьчи*** и Гадяцкый Грабянка.

Того ж году по указу государевом з наказним гетманом, енералным хоружим**** веленно отборных козаков вислатъ пятнадцат тысяч марта 1, а на ленію пѣтдесят тысяч посполитих на роботу априля 20 посилать.

Генералом полным пожалован князь Шаховскый мая 1; того ж месяца из Москвы їдучи на дорозі захоріл и умер в отчині своей.

Королным гетманом воевода Киевскый поставлен, литевским гетманом Вишневецкый.

Мая 15 взят Озов фелтмаршалом фон Мыніхом, 20 июля и крымскую линію, и город узято.

Посланно до Крыму подводамы з Україны двадцѣть тысяч четвертей муки, круп и сухарей, у Киев десять тысяч іюня 10.

Іюля 20 баталія била у Криму. Фелтмаршал фон Мыніх був з татарами и турками под горами над рікою под городом, где побито з гармат нечаянно Миргородского полковныка Апостола і Томару полковника Переяславского[†], Лубенского раненно.

Іюня 23 генерал лейтнянт князь Феодор Боратынскый, губернатор Московскый, приехав на місце Шаховского князя в Глухов для правленья.

Августа 1 з Україны повеленно видать сто сорок тысяч четвертей муки, овса, круп и до указных міст везти — до Киева, в Лубні, в Переволочную.

Августа 5 посланно офіцеров по два человекы у полкы з бунчуковими жита купать. А ву винныцях не курить, аби жито не здороженно, а полковныкам Черніговскому и Стародубскому надсмотровать.

---

* Помилка у датуванні — йдеться про подію 1735 р.

** Помилка у датуванні — це трапилось влітку 1735 р.

*** Лубенський полковник Петро Апостол і Миргородський полковник Павло Апостол були синами покійного гетьмана Данила Апостола — «гетьманичами».

**** Наказний гетьман і генеральний хорунжий Яким Горленко.

[†] Наказний Переяславський полковник Василь Томара.

Переясловський полковник Богданов на границі по Дніпру з войском на форпостах комендиром все літо и зиму*.

Київ в великом небезпеченстві був і тривозі, веленно на сей бок Дніпра сходить и Мижигорським законником, и жили в пущі все літо.

Септеврия 26 у неделю на Ивана Богослова виденные било — на полунощной стороні небо кривавое, столп огненный над шведскою стороною, а билые столпы многие, аж до пруской стороны, и всі столпы, идучи к западу, пошлы, которое віденные дві години тривало.

А у вовторок в том же місті світлост самая била всю ноч, як у Петров пост ночью бивает.

Октоврия 1 повеленно з України видать четвертей жита, овса сто тысяч в Лубенський магазейн и в розный города понад Днѣпром, в Царычанку, и сіно также зо всіх.

Фелтмаршалы два фон Миніх и Лесый з архиереямы Киевским, Переясловським** совитовалы в Лубнях, и генералы усі були при том, где кошовый Иванец з Запорожжа приездил, и дано ему булаву, бунчук, корогов и котли.

Гесенбургський князь перво в Лубнях, прибув, и когда фелтмаршал уездил в Лубні, амуніцію турецкую перво проваженно и турков янчар дві тисячі з старшим башою кримським, которий город отдал Перекоп, хотячи сам свободно вийты з янчарами (...) здався, толко его по договору не пущенно; фелтмаршал припровадил з собою в Лубні публікою немало на гарбах з протчою старшиною в город Билагород в слободи.

Генерал Геін под час баталії в Крим противно учиныл, за то что штрафован, взят под калаур, где за его нерадением много побито воиска запорозцюв, камликов и донцюв.

Іюля 12 году 1737 фелтмаршал Лесий на баталії в Криму (...), где Гадяцкого полковныка Грабянку у неволю узято, бунчукового Галецкого забито енералного***, гетмана наказного полковника Переяславского убито Томару.

Того ж году взято Озов, баша здався Лесию, імінья отобранне і артилерию, а судна (?) отданно.

Очаков узят фелтмаршалом фон Миныхом, башу узято и войска дві тисячи, а город оставлен генералу Штофелю, потом отдано.

---

* Переяславський полковник Михайло Богданов.

** Київським митрополитом нагоді був Рафаїл Заборовський, а Переяславським єпископом — Арсеній Берло.

*** Генеральний бунчужний Семен Галецький загинув у 1738 р.

Году **1738** августа 5 Хотін узято фелтмаршалом фон Мініхом и войска тысячу, башу, артилерью, всі нажитки турецкїї, и в Ясах забранно*.

Волоскїї архиереї в Ясах поклонились и старшына молдавская; потом оставленно, зграбовавшы, всю Волощину — товар, овцы, людей**.

Потом под час миру году **1739** августа отдано туркам Хотін и Яси, города Очаков зо всім и Озов, и пашей усіх, и войско возвращенно.

Границя учиненна з турками — генерал Леванов и генерал Репнын, Яков Лизогуб обозный енералный з ними — от Дніпра до Дону году **1740**.

Посел турецкый полномощный з великою повагою ишов; и возвратно в свою землю возвратившыс, провянти даваны доволнїї, с казны плачену.

Генерал аншефт Румянцев в Цариград ходил послом з немалою командою, доволствием, потом возвратился благополучно.

Невольники отданы усі в Україну, малое число запродало в инїї землі, а инїї не похотїлы сами прийти — поженылись.

---

* Помилка у датуванні — Хотин було взято в серпні 1739 р.

** Помилка у датуванні — йдеться про події 1739 р.

ПЕРЕЛІК МАЛЮНКІВ

Мал. 1. Любеч. План замку (Б) та його реконструкція (А) (За Б. О. Рибаківим)	25
Мал. 2. Городище Вал. План (за М. М. Кучінко)	26
Мал. 3. Городище Воїнщина. План (за В. В. Седовим)	27
Мал. 4. Бородінське городище. План (За В. В. Седовим)	28
Мал. 5. Чорнівське городище. План (За І. П. Возним)	31
Мал. 6. Райковецьке городище. План (За В. К. Гончаровим)	33
Мал. 7. Колодяжинське городище. План (За Р. О. Юрою)	35
Мал. 8. Велике Слободкінське городище. План (За Т. М. Нікольською)	36
Мал. 9. Нагай Б. Хмельницького. Фундація князів Чорторизьких. Краків. Фото М. Скочень	309
Мал. 10. Шабля Б. Хмельницького. Фундація князів Чорторизьких. Краків. Фото М. Скочень	311
Мал. 11. Булава Б. Хмельницького. Музей війська польського. Варшава. Фото М. Скочень	313
Мал. 12. Зображення походу козаків під проводом С. Куницького на турецько-татарські володіння. Грудень 1683 — січень 1684 р. (Лерх Й., Ньюпорт Й. Фрагмент гравюри)	323

ЗМІСТ

Валерій Смолій (Київ). Передмова	3
Микола Котляр (Київ). Галицько-Волинська Русь, Візантія і Угорщина в XII ст.	6
Олександр Моця (Київ). Замки Київської Русі як соціальний тип поселень	22
Олександр Головка (Київ). З історії міжкнязівської війни 1015–19 рр. на Русі	38
Андрій Плахонін (Київ). Християнізація Русі на сторінках «Загальної Історії» Степаноса Таронеці (як народжується історичний міф)	50
Фелікс Шабульдо (Київ). Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя	57
Андрій Гурбик (Київ). Типологія територіальної громади в Україні XIV–XVIII ст.	75
Борис Черкас (Київ). Політична криза в Кримському ханстві і боротьба Іслам-Гірея за владу в 20–30-х роках XVI ст.	97
Віталій Щербак (Київ). Витоки та становлення козацького права .	119
Edward Opaliński (Warszawa). Teorie reprezentacji w królestwie polskim i w Rzeczypospolitej obojga narodów (XVI — połowa XVII w.)	128
Сергій Леп'явко (Чернігів). Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба» в останній третині XVI ст.)	143
Наталія Головата (Київ). Торговельно-грошові операції в економічній діяльності церкви у другій половині XVI — на початку XVII ст.	159
Крупка Олександр (Рівне). Земська судова номенклатура Правобережної України у другій половині XVI — першій половині XVII століть	173
Henryk Wisner (Warszawa). Janusz Radziwiłł wobec wybuchu powstania 1648 roku od śmierci Władysława IV do elekcji Jana Kazimierza	182
Эдуард Байдаус (Кишинев). Штрихи к политическому портрету Б. Хмельницкого в контексте молдавско-украинских отношений (1648–53 гг.)	197
Юрій Мицик (Київ). Невідомий інвентар білоцерківського староства 1652 року	207